न्यायसिधांततत्वशिघर।
प्रारंभाक्वेंकटेन लिखितं
दासाचार्यस्य पुत्रस्येदं पुस्तकं

श्रीवेदव्यासायनमः ॥ श्रीजगन्नाथायनमः ॥ ध्वंसितपरसिद्धांतध्वांतं गौतममतै
कसिद्धांतेन तानिस्यमधीशं शास्त्राधस्त्रामों प्रकाशयति ॥ न्यायसिद्धांतदीपो यं बा
ल्यासुविंगीषुभिः धारणीयः प्रयत्नेन सतर्कैः स्नेहसुप्रभः ॥ इह तावदासीष्टकर्म
णोनिर्विघ्नपरिसमाप्तिमुद्दिश्य बहुशः प्रवर्तमानो विनायकार्चनादयिद्वदादौ मं
गलेदृश्यंते प्रेक्षावंतः ॥ तत्र मंगलस्य तद्विशेषस्य वा नमस्कारस्य प्रतिबंधक
दुरितानुसारणद्वाराभीष्टसमाप्तिप्रतिकथं उपायतं न्यायोऽस्तेरितिचेन्नात
थोविधश्रुतेरनाकलनात् शिष्टाचारात् तदनुमानमितिचेन्न शिष्टाचारस्यानि
र्वचनात् तथाहि किमिदं शिष्टाचारत्वं वेदप्रामाण्याभ्युपगंतृपुरुषेण साध्यमानत्वे
वा उद्देश्यत्वविशेषितमेतदेव वा एवंभूतपुरुषेण वेदमूलकत्वप्रांगीकृियमा

शाङ्गधर

णत्वं वा वेदमूलकतया प्रमीयमाणत्वं वा वेदोपदिष्टत्वे हेतुः [illegible] भावक्रियावत्त्वमे
व वा। अन्यथा [illegible]न्त्या व्यः। तथाविधपुरुषेण क्रियमाणजलताडनस्याशिष्टाचारत्वप्र
संगात्। तथा च तेनापि वेदानुमानं स्यात्। न द्वितीयः। घटादेरपि शिष्टाचारत्वप्रसंगात्।
न तृतीयः। अवेदमूलकेपि वेदमूलकतया तथाविधभ्रान्तपुरुषस्वीकारसंभवेना
तिव्याप्यकत्वात्। न चतुर्थः। प्रकृते तदसिद्धेः। तथा हि नमस्कारो वेदबोधिताभीष्टोपा
यकः वेदमूलकतया प्रमीयमाणत्वादिति। अत्र साध्यसमो हेतुः। अतएव न पंचमो
पि नान्योपि तरनिर्वचनत्वात्। किं च शिष्टाचारत्वेनैव तदनुमानसंभवात्। अलं तेन श्रु ति
ता तिमनुमाय्य तया अभीष्टोपायत्वगमकत्वमनया। किं च मंगलस्य अभीष्टसमाप्ति
कारणत्वे कथं तद्व्यतिरेकेणाभीष्टसमाप्तिः। प्रमानुष्ठितस्थले कथं वा सांगे तस्मिन् ता
न्ननुष्ठितेपि कार्यानुदयः। सोऽनासांगानुष्ठानप्रणोः फलावश्यंभावात्। अन्यथा फलव्य
भिचारशंकया न याग्यादौ निःशंकप्रवृत्तिः। किं च किं नमस्कारत्वेन ताबद्दृष्टद्वारकत्वं

कं

॥२॥ दा

अदृष्टोत्पत्तिव्यासेगः नापि तद्धारणासाधारणत्वं अननुगतत्वात्परिचयेकारैतस्यै
वदुर्ग्रहत्वात् मंगलमात्रासाधारणतायां न च मंगलमात्रस्यैव नमस्कारत्वेति पाव्य
वहाराभावात् न च कायवाचकादित्रिकसाधारणजातिविशेष एव नमस्कारत्वं जातिसांकर्यप्र
संगात् एवं मंगलत्वमपक्षा वृद्ध्यनिर्वचनात् विघ्नध्वंसकारणतासाधारणत्वस्याननुगतस्यानुप्र
स्थितत्वात् परिच्छेद्यमानतावच्छेदकतोस्मितोवा यन्मंगलशब्दाभिधेयत्वं यत्तद्दे
वमंगलत्वं तत्प्रवृत्तिनिमित्तं तस्यापि तदभिधेयत्वेन मंगलत्वप्रसंगात् न च मंगलत्व
प्रदाभिधेयं यद्विशेष्यं तदेव मंगलं प्रतावदप्रतिसंख्यानेपि मंगलव्यवहारात् अन्यत्रापि
विशेष्यत्वे सति मंगलशब्दाभिधेयत्वसंभावनायां संदिग्धव्यभिचारात् अपि च वि
विघ्नध्वंसो विघ्न ज्ञानवतोवा नमस्कारादवधिकारः तथाप्यधिकारनिश्चयं विना क
भ पि प्रवृत्तिः अस्य विघ्नवत्त्वं केनापि प्रमाणेन प्रथमतएवावधारितो न च विघ्नज्ञान
वतो नमस्कारादवधिकारित्वात् संशयस्यापि ज्ञानत्वमस्त्येव तथा च विघ्नसंशयेप्यधि ॥२॥

शा.रा.घर

कारात्मदर्शनात्प्रवृत्तिरुपपन्नैवेति वाच्यं एवं हि वस्तुतो निर्विघ्नेन विघ्नसंशयवता स
मारब्धमंगलात् फलोदयप्रसंगः अधिकारिणा कृतस्य श्रौतस्य सांगस्य फलावश्यं कर्मणः
भावनियमादिति॥ अत्रोच्यते॥ क्षीणदोषपुरुषार्थशिष्टानां तथा विघ्नसंचमन्वादीनामेव स
प्रसिद्धे तदाचारत्वं च तेन परलोकानुकूलत्वं तथा क्रियमाणत्वं वा तेन प्रतिबंधकध्वं
तनिवारणमुद्दिश्य क्रियमाणत्वं वा। अतएव [illegible] कारीयादि [illegible] व्याधिः सुप्रसिद्धायां
नियत कार्यं प्रति यस्यैवं [illegible] न्वयव्यतिरेकोपजीव[illegible]नेन गृह्यते तत्कार्यमुद्दिश्य
शिष्टैन क्रियमाणत्वमेव वा। शिष्टाचारत्वमेव मन्यदप्य[illegible] न च शिष्टाचारत्वेनैव नम
स्कारादीनां अभीष्टसमाप्त्युपायतानुमानसंभवेन किमिति तदर्थं श्रुतिकल्पन
मिति युक्तं व्यभिचारेण श्रुतेः पुनावार्तैष्या[illegible]भ्रतीचारस्य श्रुतिव्याहततादावेन प्र
मत्तोप्यनुष्ठितसमाप्तौ व्यभिचारदर्शनात् दुष्कारणत्वं मंगलस्येति वाच्यं तत्रापि
विपर्वजन्मकृततत्कारणत्वस्य प्रमाणत्वात्। यत्तु नुरुक्तं वध सांगे[illegible]न तस्मिन्ननुष्ठि

तेपि कार्ये नुदयः। स्यो न तस्य सांगस्य कर्मणः फलोत्पत्तिनियमादिति तदपि मंदं। किं वि
दि घ्नस्यैव प्रचुरत्वात् प्रत्येकं नरा विघ्नान्तरो सैवा विघ्नविरहस्या यां इत तस्य नमस्कारस्य यद्य
पि विघ्ननिरासद्वारस्यान्यथासिद्धत्वात् तद्धेतोकारणत्वं नास्ति तथापि व्यवधानं तरं प्रति जन्म
न्तरे तस्मिन्नेवाथवा जन्मनि जनकतोभविष्यतीति को विरोधः। नहि तद्वैकल्पेक्ष या कार
णतां श्रुतिर्बोधयति। किंतु तज्जातीयापेक्षया। अत एव क्वचिन्नमस्कारादर्शनेपि प्र
त्यो समाप्तिरदृ तिान्त्यत्र तो तस्य सांगस्य कर्मणः फलोत्पत्तिनियमः फलमंदतापि
की तेनादिनोत द्विनाशावधारणता तो नमस्कारत्वं तु यद्यपि कायकादेनानुगतम
पलभ्यते। तथापि शानमपि विशेषक वेकतमप्रतिसंध्यान यकायकादौ नमस्का
रव्यपदेश इति नागृहीतविशेषणा विशेष्यबुद्धिरिति न्यायेन न [illegible] नग तु विशे
षणवन्नमस्कारता। स च व्यवहारसाक्षिको जातिविशेष एव। ननु सा स्यात्तादिनापि
रापरभावानुपपत्त्या कथमेतत् संगच्छते। कथं वा न तथाभूत प्रमाणरूपा साधारण

विशिष्टशिष्टाचारत्वेन चासंभावितेन तदनुमानासंभवितत्वात्‌। नाप्यनुमा
नेन तस्य नियतविषयत्वात्‌। ननु अस्त्वेवं तथाप्यस्ति तत्र व्यभिचारसंश
यस्य योग्यतासंशयस्य वा सत्त्वे तेनानुकूलत्वात्‌ तस्याप्रत्यक्षप्रमा
णताश्चेति चोदयति। अस्तु इति। तत्र किं प्रत्यक्षा श्रुतिरनुमेया विना वा
इत्याह नेति। द्वितीयमाशंक्य शिष्टाचारादिलिङ्गानुमितत्वात्तया तद
वगम इत्यर्थः। अनुमानं चात्र तस्यास्तत्त्वं [illegible] व्याप्यस्यानुमिती
श्रुतिर्न्यायनये आधुनिकानां [illegible] मङ्गलं कर्तव्यं मङ्गलं कुर्या
दितिवक्तरनेव विध्वंसे भवेन विशेषनियतलिङ्गाभावेन विशेषवि
भक्ति विशेषसम्पत्तिव्याहारस्यानुमातुमशक्यत्वेनावाक्याभावात्तथा
पि [illegible] तमनुसंस्कृत्यानुमितश्रुत्यार्थावगमः कः। तथा हि अनु
मितश्रुतौ तु वेद तौ एव तत्र [illegible] सहकारित्वेनाकांक्षायां
स्वदसहकारिकारित्वात्‌ न्यायमते तु [illegible] शिष्टाचारत्वेनाकं

जेन तु श्रुत्यानुमानेनाप्रवोक्तांच परंपराशंका निरासार्थमिति द्रष्टव्यं । अनिर्वि
चनादिति तथा चेदे वक्तोरसिद्धत्वान्न श्रुत्यानुमानमित्यर्थः । वेदस्य बोधप
दयति तथा हीति वेदेति एतेषु भाष्यमाध्ये एवं वेदे नैव्यभिचारवारणाय
पतन्तज्जन्मनीयप्रिमा संततेनतत्त्वौ तेस्वेबुध्येन वेदप्रामाण्याभ्युपगमे विन
शेषत्वादेवस्याप्ततन्नेतयि[illegible]कतफलतोऽनैव्यभिचारीयतआकाङ्
क्ष्येहेतिाद तदेववेदप्रामाण्याभ्युपगमे चारत्वमेव[illegible]स्यतेनाम
[illegible]कार्यतामप्रयोजकं सुखदुःखाभावेतत्साधनप्रभेवत्तीपदी[illegible]तर
मिति प्राचीनाः ॥ तच्चेनापूर्वकार्यफलतोऽइतिनैकव्यभिचार इति ॥
नन्विदमविशिष्टवेतीमो[illegible]नने पूर्वकार्ये अन्वयव्यतिरेकसिद्धसाध
नताकेतयावेदबोधितात्वीवोपादेयत्वकरिनेव्यभिचारीयत भा
लापवोमतेति । अन्ये स्ववेदप्रामाण्येभिनानेवनतितेचेयवेदनस्य वेद
मूलकत्वप्रमाणाभावेनऽसौनैवतद्व्यभिचारवारणाय द्वा । अतएव बाधे

पर्ववन्न तन्निर्देशेष अतः पर्वपेक्षयाल्लाघवं चानन्वेयस्थलकत्वं वेदवो
ध्यिता भी पायेतालक्तवात्तथा यतो वेद्वा सह ॥ किं प्रमीयमाणं त्वपर्यन्तो पा
दानेनेष्यते स्तावेद्वा भवेदेति॥ एवं करणप्रमीयमाणत्वं व्यवच्छिद्यते शु
क विकल्पोनां परासमनतो वादद्रव्यद्वषणानां को निरासो याहान्येहेति॥ एवं सर्वत्रै
वं विधवक्रपेद्रष्टव्यो ॥ क्रमेण दूषयति नो व्यइत्यादिना ॥ घटादेरपीति आ
दिग्रहणं तदसिद्धेरिति आत्मनासिद्धेरित्यर्थः ॥ पर्वमनुमानस्यापद
र्शितत्वात्तद्दर्शनेप पर्वक्रमासिंद्धिं दर्शयितवितथाहीति ॥ साध्यसमइ
ति ॥ साध्यं यथासंदिग्धं एवं तत्तुल्यत्वादिदमपि तथेत्यत्र साध्यसाम्य
भनत्वे वेति साध्यसमत्वादेवेत्यर्थः ॥ अत्र तु साध्यसाधनयोरैक्याद्दोस
ध्यसाम्यात् एवं हेतुदूषणमुक्त्वा पुरस्वादेषमप्याह किंचेति इति तदनुमा
नेति रूपायतोनुमानेनेत्यर्थः ॥ संभवादिति तत्र प्रसपि व्याप्यता विष्ठा

चारत्वेनेत्यर्थः। कल्पनयेति। श्रुतिकं नैयायस्य तद्द्योतनेनैव तत्तादृक् सत्प्रम
नं व्यर्थमित्यर्थः। यद्वा अभीष्टोपायत्वमात्रेणैव शिष्टाचारत्वस्याव्याप्तिः। न
नु इष्टसाधितत्व विशिष्टेनेति विशिष्टसाध्यहेतोरप्रयोजकत्वमत्रोपेत
इ सत्रापि हेतुदोषपरतोऽतस्याप्यतो भरतुवाक्यस्यानुमानत्वापि तथात
त्वगमः प्रमत्तानुष्ठितस्थले व्यतिरेकव्यभिचारनिश्चयेन उपाय
सहस्रेणापि तद्ग्रहासंभवात्। यद्वा उक्तबोध्ययातको धकश्रुत्यनुमाने
वानेसंभवतीयत आह नि चेति। न तु न व्यभिचारनिश्चयः किंतु संश
यएव राद्भुतानेन पर्यपर्यायस्य कमिश्यात्वं व्ययतर्हि किरणावल्यां चाव
न्वयव्यभिचारान्न तत्कारणत्वमित्याह। कथं वेति। अन्वयव्यभि
रेण कारणत्वविरोधी वेदादेश्श्रौते विरहेणायामस्य प्यन्वयव्यभि
चारे कारणतादर्शनादिषु वाक्यैर्वाय तद्दर्शनेनाङ्गत्वेकल्पनास्तीति आह

सांगेपीति।तन्नांगसाकल्येपिकार्यानुरोधेनकिंचिदावरणांतरविरहःकल्प्य
तइत्यतआहकृत्यैतस्येतिस्नोतेसंगव्यतिरेकेकारणांतरापेक्षानास्तीत्य
र्थः।ननुस्यौतत्वमप्रयोजकमित्याशंक्यविपक्षेबाधकमाह अन्यथेतिय
द्विघ्नोतेपिसांगेकारणांतरविरहात्फलं।व्यतिरेकः।कल्पतेत्यर्थः।तथा
चवादस्यासिद्धोपायकत्वबोधयतोवेदस्याप्रामाण्यमितिभावः।अपि
चाप्रवृत्तिनिमित्तानिश्चयादपिनतत्पातबाधः।तथाहिनमस्कारमात्रेदि
तिप्रत्येकमनेनपूते कृतमंगलमात्रेदितिसामान्यतोवेतिविकल्प्यआद्यप्र
वृत्तिनिमित्तसंभवमाह किंचेति किमितिप्रोतिकृपादेसर्थः।द्वितीयसंभावितं
क्रमेणदूषयति नतावदित्यादिनाकिंचकिमित्यादिग्रंथेनअथअनुमानपक्षतावा
च्छेदकंरवेउयतीयेवक्तव्यावत्त्वमुचितेत्रयस्यसन्निहितत्वादाह तिवाच्यत
ब थाहिमंगलमात्रसाधारणमितिदूषणस्यासंगतत्वप्रसंगात्तस्याभि

सत्वेक्रियाद्यभावात् ॥ तावदद्वृत्तिसंधानेपि मंगलव्यवहारादित्युत्तरग्रंथस्य
असंगतत्वापत्तेश्च ॥ अत्र पक्षे संदिग्धव्यभिचारित्वादित्यस्यापि तथैव वक्ष्यामः
अदृष्टादावितिं आदिशब्देन कालादिग्रहः ॥ तेन तस्य सर्वोत्पत्तिमन्निमित्तकारण
त्वेन विघ्ननिवृत्तावपि कारणत्वमित्यर्थः ॥ नापि तद्वारणासाधारणेति ॥ अदृष्टादेः
सकलकार्यसाधारणत्वात् भवतीति तत्सूदासः ॥ अनुगतेति तथा चानुगतरूप
मस्तीति चेत्तदेवास्तु प्रवृत्तिनिमित्तं किं तदुपाधीनेत्यनेन कारणत्वेन तत्त्वबु
वेचनमिति भावः ॥ मंगलमात्रेति निरुक्तस्य दृष्टिदृविरहेनादावपि नमस्कार
पदानधिधेयत्वे सत्त्वेन तत्र प्रवृत्तिनिमित्तत्वादित्यर्थः ॥ ननु तस्यापि नमः
स्कारपदाभिधेयत्वमस्त्वित्यत आह नचमंगलेति नमस्कारत्वेन नमःस्कारप
दाभिधेयत्वं व्यवहाराभावादित्यत्र कारणस्य तत्पदाभिधेयत्वे सतीति भे
वः ॥ उपाधिपक्षं निरस्य जातिपक्षं निरस्यति ॥ नचेति तस्याश्च खंडनत्वेन निर्वचन
पेक्षेति भावः ॥ सांकर्यप्रसंगादिति ॥ परस्परात्यंताभावसमानाधिकरणयोरेकत्र सम

वर्तिसांकर्य ॥

तदितरसंयोगत्वं विशायमानसिकनः ःस्कारे मानेन नमःस्कारत्वे नमःस्कारत्वं चकर
तरसे संयोगे संयोगत्वं तृभयजकाय नमःस्कारे करःसिरःसंयोगे करद्वयसंयोगे
वर्तत इति सांकर्यं एवं तानन्तशाह्वत्वं यामपि सांकर्यं महत्वा मंगलमात्र रेदिति
स्तनाद्वेपि प्रवृत्तिनिमित्तं दुरवहं वेमित्यत आह एवमिति मंगलमात्र साधा
रणत्वादियस्थेष्टत्वात् एवं प्रकृते शाङ्गु तिदेश्यं दूषणमाह अननुगतेति न च अ
नाविति दृताहृशस्य तेरस्सन्नवेनाथुन् मानां तत्रमंगलशाह्ला अभिधेयत्व
दृष्टो स्तत्त्वहरोनस्यादि साहास्य तोवेति प्रवृत्तिनिमित्तस्यापि तिव्यक्त्या वं
तिजातयः पदार्था इति प्रवृत्तिनिमित्तस्या नव्याप्तिघेयत्वात् तथात्त तत्रापि स्व
तंत्रमंगलशाह्वप्रयोगापत्तिरिति भावः रे ष्य मिति विशेषणतया मंगलत्वा
भि धेयत्वमित्यर्थः प्रवृत्तिनिमित्तेन वेशोषणायात्तदभिधेयमिति न त
त्रोतिव्याप्तिरिति भावः तत्रावदिति केवललौकिकानां प्रतीतस्मृतत्वा
मंगलशाब्दाभिधेयतायां तानेपि मंगलेन प्रवृत्तिनिमित्त मिति भावः ॥

वस्तु तस्य लाभाय तत्र ईप्सितसमाप्तिकारणीभूतमंगलाद्यन्यत्रापि प्रवृत्तमंगलत्वज्ञाना
न्निवेपि गततादपि नेदं प्रवृत्तिनिमित्तमित्याह अन्यत्रापीति अन्यत्रांगारकादिविषयेष्वित्यर्थः ननु
स्मृतावंगारके कथं हे मंगलशब्दप्रयोगे प्रमाणं नास्… रोक्यास्तंभावनायामिति संदिग्धे
ति अनभिधेयप्रवृत्तिनिमित्तसंदेहादित्यर्थः …देवमंगीकृत्य श्रुत्यनुमानं बाधितमित्यत
प्रवृत्तिनिमित्तानिश्चयादपि न तयोस्तापाय त… गमइ सक्तोइदानीमधिकारिनिश्चय
भावादपि न तदवगमः। अथवा अस्तु अवगमः …थापि न तेन प्रवृत्तिरित्याह अपिचेति
तदर्थमधिकारस्वरूपमाह विघ्नवत इति …शाधिप्रवृत्तौ नाइयवत एवाधिका
रितादिति भावः। अस्तु किं तेनाह तथाचेति अधिकारः अधिकारिविशेषणो वैदि
कप्रवृत्तावाधिकारनिश्चयस्य हेतुत्वादि… भावः। निश्चियतां तर्हि विघ्नवत्त्वमत आ
ह न चासन्न इति दूरइत्थ विशेषस्याविघ्नस्यातीन्द्रियत्वेन शारब्धकार्यप्रतिबंधोन्ने
यत्वेन प्रथममारंभसमये तन्निश्चयासंभावादिति भावः। ननु संशयनिश्चयसाधा
रणविघ्नवत्तानमेवाधिकारः। विघ्नसंश…पि शिष्टानां मंगलाचारादर्शने न तथैवश्रु
त्यनुपपत्ति तत्र संशयनिश्चयसाधा…णं ज्ञानं मनसा निश्चयमेव स्वर्गकामनादि

वदियानां क्यमिराकरोति न चेति अधिकारेण तन्निश्चयस्याप्यच्यवादिति बोध्यं। एवं
ति तियदि विघ्न तानमधिकारइयर्थः। लोदयप्रसंगइति। यद्यपि समाप्तिरूपमुद्दे
वे तथापि निर्विघ्नं समाप्यतामिति कामन नदाकारेण तादृश रूल्लयनो ते विघ्नध्वं
स विशिष्टसमाप्तेरेव फलकत्वाद्विशिष्टफलोदयः प्रसंगः। न चेष्टापत्तिः। प्रतियोगिनो
विघ्नस्याभावेन तद्ध्वंसानुदयादिति भावः। अधिकारिणेति शिष्टकृतयामव्यभिचार
वारणाय। विकलांगे काम्यकर्मणि तद्वारणा सांगस्येति तत्पाल विघ्नव तमेवाधिका
रः तच्च न निश्चेतुं शक्यत इति भावः॥ ॥ अथ मंगलस्य शिष्टाचारतोनुमितश्रुते
वसमाप्यपायतावगम इति हविनिध्याय णत जोका दूषणानि निराकृत्य न प्रथम
तावद्यो हं निर्वचनदेषं परिहरन् शिष्टाचारत तुं निर्वक्ति॥ क्षीणेति॥ क्षीणाः रागद्वे
षमोहाः यस्य तत्क्षीणदोषं तेनान्विदमा क शिष्टे प्रसिद्ध तेषां रागादिदूषणादि प्र
यतमो हतथात्वं चेति। यद्यपि स्वसमवेत सर्व गध्वंसोन मन्वादेः तेषां मा मि राग
स्य ध्वंसासंभवात् तत् कति पयध्वंस स्वब स्या न तथापि स्वसमानाधिकरणरागास
मानकालीनरागध्वंसवत्वं विवक्षितं तेनं तु तुध्वंसस्य तत्समानकालीनत्वान्न दोषः॥

नचैवमप्येकैकध्वंसेनैव बुध्यव्यावर्त्त्यर्थी विशेषणद्वयं लक्षणद्वये तात्पर्यादिति। ननु
मन्वादीनामपि रागस्तदानीमस्त्येव। अन्यथा तस्य प्रमाणार्थितो इहरागेण शिष्टाचारत्वे
स्य मन्वाद्याचारे ऽसिद्धिप्रसंगादिति चेत्। [illegible]थापि दोषपदेनात्र रागो नोपादीयते
उपादानेपि रागविशेषो विप्रलिप्सैवोच्यते। [illegible]वं शिष्टत्वेन निरूप्य तदाचारत्वं निर्वक्ति
तदाचारत्वं चेति। परलोकेति। एतेन शिष्टव[illegible] भोजने व्यभिचारवारणाय। न हि
देवमंगलं सिद्धं तस्य परलोकोद्देश्यकत्वाभ[illegible]माणत्वादि यत्कोलक्षणांतं माफलेति
नप्रतिबंधकेति। इदमपि तत्तत्भोजन[illegible] तद्वारणाय प्रतिबंधकपदं च दुरितनि-
वारणस्यादृश्यत्वप्रदर्शनाय। ननु वेदे श्रुतानुमानप्रयोजकद्रव्यकपुनः गौरवम-
नुगतशिष्टाचारस्य वक्तुराभावप्रसंगश्च। सम्परसादृश्ये च कारीर्यादि साधा-
रणमेवं। शिष्टाचारत्वेमात्रायत्कार्यमिति। अन्वयव्यतिरेकाप्रमापितबलवदनि-
ष्टाननुबंधीष्टसाधनता कत्वमित्यर्थः। भोजनादिकं चान्वयव्यतिरेकप्रमापिततत्
त्वमिति। तेन तत्तत्व्यभिचारः। एवं चावगतत्वमपि विशेषणं तेन मन्वादिनावगतागम्या-
गमनादेर्निषिद्धेन व्यभिचारः। सर्वत्रायं मन्वादेर्निषिद्धाचरणं वा न संभवतीति।

 श्राधरप्रभा·

तदेवंस्थितमेतदामन्वादीनामेवसिद्धंतंतदाचारेणस्मृत्यनुमानमितितन्न्वे वं
नि मन्वाद्याचारादीनांबाधकानामनुमानाभावान्नेतदेवंज्ञानंस्यात्तान्नरा
शिष्ट चीनिकाचारेणमन्वाद्याचारैरनुमीयते।मन्वनुमानमितिवाच्यं।आधुनिकाचारे शु
तदवसिष्टाचारत्वाभावेनायव्यापिततेनैवस्मृत्यनुमानमस्तुकिमनुमितानुमानकल्पन
या।अपिचमन्वादीनामपिक्षीणदोषत्वेप्रमाणंनास्तीनरस्वरतिप्रमाणायनप्रोक्ति
ध्वंस्वतः सर्वेषांप्रमाणमस्तितस्यमो कांक्षाध्ययनेनाप्युपपद्यते।स्वतःसर्वज्ञ
त्वकपुरुकत्वादिस्यत्वरसादाहापवमन्यत्रापीति।उक्तदोषरहितत्वंसर्वसं।तच्चा
लौकिकाविगीतशिष्टाचारत्वे अत्रपालौकिकत्वमन्यथ्यतिरेकोप्रमापितबल्ल
वदनिष्टानन्नुबंधोक्तसाधननताकत्वाभावा दोषव्यभिचारवारणाय अविगीतेति
वेदाविषिद्धस्यतन्मगम्यागमनादौव्यभिचार यशिष्टाचारत्वावेदप्रामाण्याभ्युप
गमेतदाचारत्वादुक्तसाधनतांकं अ तदाचारत्वेनानुष्ठापस्वैरैसवंदन
दोषव्यभिचारवारणायस्वहेतुदोषंपरिहृ द्वितीयदोषमेनन्यानिराकरोति
नत्वेति।अत्रोविशिष्टसाध्येहेतोरप्रयोजकत्वेनतदनुमानंनोघटते।उतानुमित

भ्योरन्वयं । नाद्यः निरुपाधिकसहचारेण विशिष्टेनापि व्याप्तेरियाहव्याप्तिवत्वे
नेति न द्वितीयः अंधपरंपरायाश्चाकांनिरासार्थतादितिव्यतिरेकव्यभिचारमनवद्य
निराकरोति न च जन्मन्तीति पूर्वजन्मीतकर्मजि[...]ध्यां । किंचिदामुष्मिकफलकमेवय
थास्वर्गादिफलकं यागादि किंचिद्दैहिकैकफ[...]लकमेवायथासुखस्य संजीवन
री काम्यताधिकारिपंचका[...]र्यादि किंचिदै[...]कामुष्मिकसाधारणफलकं पुत्रप
स्वादिकामनाधिकारिकपुत्रेष्ट्यादि[...]कृते समाप्तिमात्रफलकत्वान्मंगलस्य
प्रारिप्सितपरिसमाप्तिफलकत्वाभावात्कामनाया तस्यैवरोध्यविषयमाहाजन्मो
त्तरीयकर्त्तादैहिकामुष्मिकसाधारणफलकत्वमिति पूर्वजन्मकृतादौ प्रिमं
गलादिकजन्मनि समाप्तिरिति भावः ननु मते विघ्नध्वंस एव फलं नतु हि शिष्ट
समाप्तिः विघ्नाभेमाभूदिति कामनयापि तदाचारात्तेषैवे श्रुतस्तन्नयातु समाप्ति
स्तुप्रतिबंधकाभावे लोकाचारात्कारणादिति न तत्राव्यभिचारस्तं कापीति वाच्य
मन्वयव्यभिचारमनुवदति यत्र नेति क्वचिद्विघ्नत्वे वैति नास्मिंगलत्वेनका
रणतां किंचिप्रारिप्सितप्रतिबंधकनिघ्नसमसंख्याकमंगलत्वेन शिष्टानां

दे विघ्नध्वंसकयारचितमंगलाचारेण तादृशानुमितेः असत्तयैव बोधनात् प्रस्तुते विघ्नस्य प्रा
रब्धात् तत्समसंख्यमंगलाभावेन नान्वयव्यभिचार इति भावः ननु चैवं यत्र बहुविघ्नध्वंसो
यो रचितमंगलं तत्रापि समाप्तिर्दृश्यत इति नैवान्वयव्यभिचारस्तदवस्थ एव
वेयत आह अंतरेति तत्राप्युत्तरोत्पन्नविघ्नसमसंख्यमंगलाभावे नान्वयव्य
भिचार इति भावः अत एवोत्तराविघ्नोत्पत्तिशंकया मध्येपि शिष्टमंगलमाचर
ति अथवा वक्ष्यमाणपरिहारेताकर्ष ननु यत्र विघ्नाभावः स्वतःसिद्धस्तत्र विघ्न
ध्वंसविशिष्टसमाप्त्यभावात्तदानीं कृतस्य मंगलस्य वैफल्यमिति तद्धेतुसामा
न्यमिश्यत आह विघ्नविरहेति ननु प्रारिप्सितकाम्ये न याशिष्टानां तदनुष्ठानाद्द
नात् हेत्वाचारानुमितश्रुत्या प्रारिप्सितपरिसमाप्तेरेव कारणत्वबोधनेतोयदार
भसमये विघ्नो न यते तत्साम्प्रितरेव तत्फलं नान्यसमाप्तिरिति कथमन्यान्तरीयसमाप्ति
फलं स्यादित्याशंक्य निराकरोति नहीति न चैकी तियस्सन्निधेयमि पते तत्समा
प्तिव्यक्तिप्रत्यपेक्षयर्थः अत एव हि कारुणिकसाधारणसमाप्तिमात्रफलतादे

वेदबोधितत्वं समत्वानुष्ठितस्थले कामनायां प्रारिप्सितत्व प्रवेशस्तु पुरुषस्वारस्य दर्शनान्नांत
रीयकेतयाप्युपपद्यते। यथा पुत्रकामनायामैहिकत्वे अतः पुत्रेष्टिवदैहिका
मुष्मिकसाधारणसमाप्तिफलकमेव मंगलमिति भावः। अस्तु वा विघ्नविरहे हेतुना
कृतनमस्कारस्य समाप्त्यजनकत्वे तथापि न क्षतिः। नच ग देशप्रामाण्यं श्रुत्या
दि लोकोक्तकारणप्रतियोगिनि संशयेऽप्रतिबन्धकाभावेऽसति तेन फलमि
ति वाच्यते। न तदुल्लंघ्य अन्तरवांतरोऽसति स्थलेऽपि न दोषः इत्याह नचेति। कीर्ति
नादिनेति आदिना कर्मनाशापारगमनं गृह्यते तथाचानेन तत्राप्रतिबन्धात् फला
जननमपि यथा स्यात् शौमादिशा व्यभिचारसंभवस्याप्रामाण्यं तथाचातप्रसिद्धिनाकृतस्यागम
म्यागमनादेर्दोषाभावादादरितावधूननकबंपि न तद्देशप्रामाण्ये नदिदर्शमप्यु
पद्यते इति भावः। एवमन्यत्रापि यन्मते विघ्नध्वंस एव तद्द्वारा समाप्तिर्न फलं तेन
न्यते स्वतः सिद्धविघ्नविरहस्थलेऽपि अनागतविघ्नप्रागभावपरिपालनस्यावश्य
तान्न नैष्फल्यं मंगलस्यापीति ध्येयम्। यत्तु स्वप्रवृत्तिनिमित्ताभिप्राये नानतयाथागम

इतित्वाहनमःस्कारत्वमितिनानुगतमितिउक्तदोषादितिभावः।तथापितानवि
शेषणवन्नमस्कारत्वमितिसंबंधः।ननुप्रसिद्धशरीरयज्ञप्रसिद्धस्यैवेति मि
तिनमस्कारत्वंकस्मात्इत्यत आह तेनेनविशेषितेननहिकरद्वयसंयोगमात्रेगुणा
नुवर्णनमात्रेवावगतेनमस्कारपदप्रयोगः।गुणानुवादेदेवातकरद्वयसंयोगेच
नमःस्कारव्यवहाराभावात्।किंतुमन्त्रोयम्भूत्वा: अस्माद्धाहेनिरूढइतिविधा
यकरद्वयसंयोगंकरोतीतिप्रतिसंधानेसतिएवंचनमस्कारपदप्रयोगइत्य
जीव्यताद्वशोतेनतस्यैवनमःस्कारत्वमितिभावः।नन्वेतावतापिनास्यकोलिंभ्याश्री
यस्तदेवस्यएवेत्यत आहसन्चेति।नन्वितिकिमिदंतेनेत्यत आह दिवेतेतिउ
ताकियातीयंआख्यआहसालोतोदिनेति।अत्रहिअस्मादहंनिकृष्टइत्यराधास
कविशेषणकमन्त्रोयम्भूत्वाइत्याराधनीयविशेष्यकोचव्यवहारायनमस्कारः।तत्रो
त्पन्नस्यद्वितीयंतुपरामविषयतादनुमितित्वरूपेतदाचा।तथाचोभयमानगा
विशेषकस्यसाजात्यानुमितित्वाभ्यांसाकर्यात्नत्योतित्वमितियम्यः।द्वितीयेपिकितत
तानेअसाधारणंकारणमस्ति।उतोनआयआह इत्येतिप्रमाणैरमितितत्तेन
ह

परिमाणनमित्यर्थः। यद्देवव्यसाधारणं कारणमासाद्य मनोबहिर्गोचरप्रमां जनयति त
स्यैव प्रमाणान्तरत्वेन विभजना तथा च परकृतविभागव्याघात इति भावः। द्वितीयमा
हेतुत्वे वेति। साक्षात्कारविशेषस्येति तथा च साक्षात्कारव्याप्य इति भावः। नन्वाराधनी
यविषयत्वस्यापि नमस्कारानिष्ठस्य चानुमितिरूपतानेकधा संसाराव्याप्यतेत्यभि
प्रायेण संवेतनथारीति आराधकविषयत्वेतिन त्वाराधनीयविषयकोपि नमःस्कारो
नीत्क्रियते अतो नोक्तदोष इति भावः। नन्वेवं व्यवहारविरोधः। तत्रापि नमस्कारप
दप्रयोगादित्यपरितोषादाह आराधनीयविषयकोपि वेति। यद्येवं तर्हि पूर्वोक्त
दोष इत्यत आह नचेप्रमाणेति। अत्र संकरोवैशिष्ट्यं। मनसएवेति नत्वनुमान
स्य नचेप्रमान्तरस्येति। भावः। भ्रमविशेषेति। ज्ञानयोगजधर्माभ्यां प्रवृत्ति दर्शना
दितियथायोगि ज्ञाने परमाणुमहाज्ञानामीति प्रत्यक्षे चेन्नचरीनोयनीतविशेषण
मेवभासज्ञानं तु निशेष्यतामिति पूर्वं परमाणुगुरुत्वाधिकरणं नवेति संशये ऽप
नीतस्य विशेष्यापि भानं दर्शनादिति। अन्यत्रेति। परामर्शीस्यत्व इत्यर्थः। गुणाग
तेति। एवं चाराधनीयविषयकत्वेऽनस्यानुमितित्वपतेपिन दोष इति भावः।

अन्यत्र यस्त्वरसो … त्वनं तद्वीजे तु सांकर्यस्यादोषत्वे व्याप्यजात्या व्यापकजात्यानु
मानं न स्यादिति युक्तं गुणगतजातौ विपितुल्यत्वादिति। ननु उक्तरीत्या न समस्तनमस्कारप
दप्रयोगे उपजीव्यत्वेपि न तस्य नमस्कारपदशक्यतावच्छेदकत्वं तत्र योगाभावात्…
त्वादभिधेयत्वस्य पर्यायपरितो पाठात् पदं ति नानार्थकं इति शोन त्वशोध्वत्वस यो
गेन व्याप्यजातिं च यस्य शक्यतावच्छेदकत्वात् नानानुगतमपेक्षणे तिभावः न हि
नमस्कारः कर्तव्य इत्युक्ते विशेषकस्यैव शास्त्रार्थत्वस्य न्नेतरयोः एकशब्दस्यैकास्मि
न्प्रयोगे एकार्थनियमादिस्य तथा स्वदन्यतमेति तथा चान्यतमत्वेनैकीकृतस्यै
व शक्यतावच्छेदकत्वादेकोर्थस्तान्नो नदोष इति भावः। मंगलत्वमपि निर्वक्ति एवं
मिति यद्यपि शिष्टाचारेण नमस्कारादि क्रिया कारिं तिरूनीयते तथापि लोके
मंगलशब्दव्यवहारायेदं मंगलत्वमिति निर्वचनमिति ध्येयं। साध्यत्वमिति पत
च्युत्साग्नौ वा दावतिव्याप्तिवारणाय। असाध्यावारणपदं चादृष्टद्वारातिव्याप्तिवारणाय
नन्विदमयुक्तं … विनादृष्टमिष्टमुत्पत्ति … कारणतामस्तु … इति आदिशे
षु नस्तु ति तादीना ग्रहणं यथा दण्डचक्रादिषु प्रत्येकावच्छेदेन घटकारणत्वग्रह इति

पश्चात्तेषु घटकारणमिय न तु गतव्यवहारः एवमत्रापि विनायकार्चनतादिनाकार
णत्वेनगृहीते पश्चात्तद्वाचि मंगलशब्दव्यवहार इति भावः विघ्नध्वंसानुवर्तो द्विकारि
त्वमिति हृदि निध्याय तत्र यवस्तुतो नि विघ्नेन विघ्नसंशयवतानुष्ठितस्य कारणाभा
वेन्यप्रसंग इति यदुक्तं तत्र परिहारमाह एवं वस्तुत इति। सादेशीत इति विघ्न
विरहदेशायां मिथ्या हि मध्येन जन्मोत्तरीयसमाप्ति प्रति कारणत्वप्रदर्शनादि
तिभावः एवमुक्तानि दूषणानि परिहृतानि इतः परं स्वयं च्यावितोरभ्यस्य
देवदेशीनमः स्कारादिकं ग्रन्थारम्भांगं फलोत्तरीभावे सति फलवत्ताकमिति
मानेन नियतः तत्र सर्वं क्रियमाणत्वात् दर्शपूर्णमासादिवदिसाहस्तान्निराक
रोति सोयमिति अत्र ग्रन्थारंभर तिरोधः नच्यापि कारिभेदेनेति यथा दर्शज्योति
ष्टोमयोरन्यथा चो लोनुमानेप काधिकारित्वमुपाधि रिति भावः ननु भयत्रापि स
मापिकाम एवाधिकारी अतो ज्योके काधिकारित्वमिसाध्यव्यापकता पि विशिष्टोपा
धिः स्यात् भेदादार्णल्वोदर इत्याह अत्रेत्यादि अन्यस्तु इष्टकर्मणः प्रत्यक्षोपिवस्यलोकि
काङ्क्षाभावाच्च नागा किन्तु ग्रन्थारम्भनिमित्तकर्तव्यतान्वेमितिकं प्रधानमुपरा

मैवं।क्रियावत्त्वरूपवत्त्वपरिमाणवत्त्वादिनाद्रव्यत्वस्यैवोचितत्वात्।नचपृथिव्यादिनवकानंतर्भा
वाद्रव्योचितमस्यद्रव्यत्वमितिवाच्यं।अन्यथानुपपत्त्यादशमद्रव्यत्वकल्पनात्।अन्यथाजलत्वादि
बाधेपृथिव्यपिद्रव्यांतरंनस्यात्।नचविषयसंस्कारबोध्यालोकासहकृतचक्षुःग्राह्यत्वा
द्रव्यत्वमस्याबाधितमितिवाच्यं।तेजस्येवव्यभिचारात्।अन्येतु।तेजसिनव्यभिचारः।तत्रा
पिअवयविनोग्रहेअवयवस्यअवयवांतरस्यवाविषयसंस्कारकतेजसोविद्यमानत्वात्।नचतेज
स्त्रसरेणुःस्थलेनैवंसंभवतीतिवाच्यं।तस्यजालस्थसौरालोकसंस्कार्यत्वात्।नचसंयोगेनाह्या
लोकस्यसंस्कारकत्वं।संयोगस्यातेत्रत्वात्।तस्माच्चक्षुरभावेसाक्षात्कारमात्रेबाह्यालोकापेक्षेय
त्वः।तन्न।अन्वयव्यतिरेकाभ्यांघटादिचाक्षुषसाक्षात्कारेबाह्यालोकसंबंधस्यकारणत्वेनगृही
तोसाचनसंबंधिसंबंधत्वेनपरंपरासंबंधेपिकार्योदयप्रसंगात्।नापिसंयोगसमवायसाधा
रणसंबंधत्वेनतस्यैवानिर्वचनात्।निर्वचनेपिवातत्वेक्षयासंयोगत्वेनैवलघुत्वात्।तथाचसंयोगत्वे
नैवतत्रोनचतेजोग्रहेपिबाह्यालोकापेक्षैवचक्षुषः।महदालोकस्यावयवावयवस्यवासंभवादि
तेजस्त्रसरेणौतदवयवावयवस्यअयोग्यत्वेनतथात्वेतत्संयोगाभावात्।नचतेजश्चाक्षुषसा
क्षात्कारस्यतेजघाम्यतालोकसंबंधव्यतिरेकात्।क्वचिदपिद्रव्यव्यतिरेकसंभवइत्यत्रकिंप्रमाणं
लोकतेमोव्यतिरेकेनविशेषणीयमितिचेत्तदातमोव्यतिरेकेणापिद्रव्यमात्रेलादेवविशेष्यतां
प्रसक्तेतस्याबाह्यालोकव्यतिरेकसहकृतचक्षुःग्राह्यत्वाद्धारणप्रलेनपृथिव्यादेर्बाह्याल्लो

इदं नीलं गृहे व्यतिरेकेपि तत्प्रभायां नीलप्रत्ययप्रदर्शनादिति मैवं तद्वंशतोदाहरणासिद्धेः ।
सिद्धावपि इन्द्रनीलस्यान्यस्य वान्यस्य वा स्मर्यमाणस्यैव रूपस्यारोपेणान्यथासिद्धेः तत्सूर्य
चरितत्वात् तथा तत्र नीलभागावच्छिन्नात् न च जालान्तरस्थे मरीचिस्थोद्भूतनूपसूक्ष्म
पार्थिवेन व्यभिचारः उद्भूतरूपानन्तरं उपलभ्यमाने सूक्ष्मभागे वह्नेस्यापि उद्भूतस्प
र्शवत्त्वानुमानात् तत्र हि त्र्यसरेणुः स्पर्शी किमिति नोपलभ्यते महत्त्वसामानाधिकरण्ये इति स्पर्श
योग्यताया इति चेन्न जालस्थतरवं विविच्य तनुत्वस्थ तत्सूक्ष्मत्वादिति प्राञ्चः ॥ अनेनैरूपणस्य
स्यायोग्यतैव नास्ति किं तु महद्विशेषसामानाधिकरण्येन स च विशेषः कार्यैकोन्नेयः अत एव
त्र्यसरेणुस्पर्शस्यायोग्यत्वात् त्र्यसरेणुर्न स्पर्शेन इति केचिद्वाजलादि जित्तद्व्यतिरेकस्तु स्फुट एव
न च तेजोविशेष एव तमः सूर्यादितेजसा सह विरोधात् तद्विरोधितेजोन्तरमेव तमिति चेन्न आसी
नप्रभेषु रत्नादिषु छायारूपं तमो न स्यात् तारलादिप्रभासह विरोधात् अनभिभूतयातया
सह विरोधः सायो हि भिन्नैवेति चेन्न पृथिव्यादिना पृथिव्यादिनाशे तेजसोऽनभिभवात्तेन
च छायायैवतदभिभवः बहुलतमे तमसि तदभ्यसहप्रसंगात् न च तेजोन्तरमेव तदभिभावकं
तस्यानुपलम्भात् तेजोऽभिभावकस्य छायाभिभावकत्वापातात् न च विप्रतिपत्त्यनुपपत्त्या व्यापकं
त्वादनियतत्वान्न मनः प्रत्यक्षत्वात् तस्माद्भावविशेषाबाधितत्वात् द्रव्यत्वं तमसः बाधितमिति

स्यान्नगुणः। द्वितीयो समवायाभावयोरन्यतरत्वप्रसंगः। तथापि गुणत्वव्याघातः। न द्वितीयः।
गुणत्वव्याघातात्। नापि तृतीयः। पृथिव्यादिषु नवस्वसमवेतत्वात्। तथा हि नायं दिक्कालमनसां
गुणः प्रत्यक्षत्वात्। नाप्यात्मसमवेतः। चाक्षुषत्वात्। अत एव न नभसः। नभस्वतः। नापि भूतेज
सोः तेन समं विरोधात्। तेजोरूपाविषयत्वाच्चक्षुषा आकारविषयत्वाच्च। न च तेजोरूपमेव तमः
शुक्लभास्वरत्वानाश्रयत्वात्। इन्द्रनीलप्रभावदाश्रयसंपर्कान्नीलबुद्धिरुपजायत इति
चेन्न। तथाभूताश्रयाननुविधानात्। तद्धप्रकारकत्वप्रसंगाच्च। नापि पृथिवीजलयोस्स
रूपे अंधकारव्यवहाराभावात्। न चोपलभ्यमानरूपातिरिक्तमेव पार्थिव्या जलस्य रू
पमेव कृष्णरूपं द्रव्यासमवेतात्। आलोकं विना तद्रूपस्य चाक्षुषत्वविरोधाच्च। तेजोभाव
रूपे तेजोपेक्षया विरोधेन परिहृतत्वात्। नापि कर्म चलनात्मकतयानुपलंभात्। अं
अंधकारवति गेहादौ चलतीति प्रसंगाच्च। नापि द्रव्यं पृथिव्यादिनवकबहिर्भावात्। अ
नन्नीलरूपवत्तात्पृथिव्यामिवान्तर्भवतु। उद्भूतरूपवतः पार्थिवस्य उद्भूतस्पर्शवत्तानियमा
त्। असिद्धश्चेवाइन्द्रनीलप्रभासहचरिते नीलभागे व्यभिचारात्। तदीयस्पर्शस्याप्यन्यत्वेपि
नीलरूपस्य योग्यतावान्न चोद्भूतस्पर्शस्य इन्द्रनीलमणेरूपमेव प्रभायामारोप्यत इति अयुक्तं॥

धकस्योभयत्रापितुल्यत्वात्॥ ननु भावषट्कांतर्भावबाधकसद्भावात् अतिरिक्तस्य भा
वस्याप्रामाणिकत्वात् यावद्विरोधबाधकं वत्समेवास्य बाधितत्वात् तथा हि न तावत्सामा
न्यं असदातनत्वात् सामान्यं चाद्रव्यवृत्तिवा गुणवृत्तिवा कर्मवृत्तिवा नाद्यः द्रव्या
भावेपि गगनं तमइति प्रतीतेः नेतरः रूपाद्यवृत्तितया गुणत्वप्रमाणत्वात् नायः क
र्माभावेपि भासमानत्वात् नातिरिक्तवृत्तिः अन्यस्य सामान्यत्वेऽभावात् प्रत्यक्षत्वादपि २
यतान्याश्च न विरोधोपि नापि समवायः संबंधत्वेन अनवगमात् अनिसतोऽश्च नापि
गुणः चतुर्विंशतावनंतर्भावात्॥ ननु नीलरूपवत्त्वं तमोभावइति चेन्न नीलरूपतत्त
मइतिप्रत्ययाभावात् एतेनाविरोधोपि तन्नीलरूपं तमइति परास्तं अन्यत्रापि नी
लिमइव्यपरत्वे पुत्रस्त्वोदिघ्रतमोव्यवहारप्रसंगात् गुणेषु ह्रादपः पुंसि नीलस्त
मइति प्रत्ययप्रसंगात्॥ किंचायमंधकारो समवेतो वा असमवेतो वा समवेते
पि द्रव्यान्यसमवेतो वा द्रव्यसमवेतो वा असमवेतोपि जातिमान्न वा आद्येद्रव्यं

फलकारणस्यप्रमाणांतरत्वं कुतोवासाधारणप्रयोजकप्रमाणविरहे तथाभूता
साधारणानुभवरूपाफलसिद्धिरिति। मैवं। साक्षात्कारविशेषस्य मानसस्य तथात्वा ने
तथा हि किंविषयकोसावाधाराधेयकाम विशेषएव वा राधनीया मविशेषकोपि वान
नप्रमांतरापत्तिः। मनसएव तत्कारणत्वात् नच बहिरस्वातंत्र्यं आत्मविशेषगुणो
पन्नत्वेबहिरपितस्यसा ... कारसोनेप्रवृत्तिदर्शनादित्यन्यत्र विस्तरः। गुण
गत ... तोपरापरभावानुपपत्तिरेव नास्तीति अन्ये। यद्वा वाचिकादित्रिषु नम
स्कारत्वे ... नान ... एवं तद ... नमस्तस्मै वचनानमस्कारत्वमिति। विघ्नोत्सारणासा
धारणकारणे सतिसाध्यत्वमेव मंगलत्वं। कारणतावच्छेदकस्तु विनायकोपि नादि
नैवतिन किंचिदेतत्तुनुपपन्नोपूर्वं वस्तुतो निर्विघ्नेन समारब्धे कर्मणि याग
तिःसादृश्यैतवा। सोयं नमस्कारोनागं विघ्नवतो विघ्नत्ताने वतो वा नमस्काविर
कारादापरिसमाप्तौ चाविघ्नान्न्यस्याधिकारान्नचाधिकारिभेदेन अंगप्रधान

न्यायाधिकार

॥४॥

भावो भवति। अंतरायनिवृत्तिपूर्वकं प्रारिप्सितपरिसमाप्तिकामो वा तत्राधि-
कारी। तथैवाचारात्। कर्मसमारंभे च तत्समाप्तिसमाप्तिकाम एव वृथाप्यधि-
कारिभेद एव। नापि नैमित्तिकवत् अकरणे प्रत्यवायप्रसंगात् न चात्रानुमितिरेवत
न्निरासाय प्रायश्चित्तानुपदेशात्तु तस्माध्यानमेवेदं। न चैवमन्यत्रापि कारत्व
प्रसंगः। नियतसमतकृतेव्यालातु। तथैवाचारात्। इच्छापत्तेर्वा। सोयं क्वापि दैहिको
क्वचिदामुष्मिकः। तथैवाचारान्न पुनः कारीरिवद्दैहिक एवेत्यवधातव्यमिति
दिक्॥५॥ मंगलवादः समाप्तः॥ ७॥ संध्यरारे [illegible] विष्टेः। अंधकारत्वं भाववद तिप॥
ति नैवा। भाववत्त्वाप्रतीतेः तातितोः॥ नेति वैशेषिकादयः। तत्र परे प्राभाकरमीमांसकायं घट यथा
दीनां भाववत्प्रत्यक्षसिद्धं। तथा तमसोपि नीलं तम इति प्रत्ययः। तथा प्रमा
णाभावाबाधितो भूतप्रतिपत्तिविरोधो लघुप्रसंगातो एवं भूतस्याप्यस्य प्रमा
कोको भावे है आलोकाभावस्य एव तदभावे इति किमिति नो भमीसिय ते। भावत्वस ॥४५

नन्वग्नेर्नीलगुणउपलभ्यतेऽइत्यत्राह उपलभ्यमानस्यान्योपेति। आरोपत्वेनसिद्धिःपृथि
व्यादिष्वितरादितिभावः। यदुक्तं तमसिनीलत्वारोपोनसंभवति विशेषदर्शनादित्याह भा
वेति उपपद्यतएवेति विशेषदर्शनाभावादितिभावः। ननुधर्म्युपस्थितौकथंधर्मान्
पस्थितिरित्यतआह आलोकाभावेति। रागुणान्नुपस्थितावितिभावः। नन्वेवंचाक्षुषसि
द्धेरहितानांसर्वेषामारोपोनस्यादित्यतआह उपयास्विति। स्वरूपमेवेति अभावस्व
रूपमेववनकोचादित्यतोनोक्तदोषः। ननुविषयगतेवदोषदृष्टेःसादृश्यादिनावि
म षयस्वरूपमन्यथायोगिनापितदनुपस्थितिःस्यादित्यस्वरसात्कर्त्रदोषमाह अदृष्ट
तितदभावाद्योगिनाअभावारस्यातोरितिभावः। स्वभोविकल्पतेरन्यगयविधानानु
पपत्तिरित्यत्रपद्मरागप्रभायामुक्तव्यभिचारंपरिहरतिपद्मेतिकारणेति। उद्याव्यव
धानेनिवयोदिनेयर्थःविधापूर्तमोयदिगतेमस्यात् अन्यत्रप्रतिपादिगयनुविहित
गतिमन्नस्यादितिसिंपूदायकोविबोध्यःकोविरोधइतिभावः। ननुतथापिवायग
त्यधीनगतिषुतृणादिषुव्यभिचारःस्फुटएवेत्याशंक्यमतस्यताहर्यमाहयदीति।

सो विद्यमानत्वाल्लोघटादावन्वयव्यतिरेकाभ्यामेव सामान्यात्सत्वकल्पनान्नतेनोव्याति
रिक्तत्वविशेषणमिति। नन्वस्तु तिबदीपादिवृत्त्येयातेजोपेक्षानियमावधारणात्सारेणानप
चलादीनां भ्रमत्वमुक्तं। तत्रैवेपरीसमाशंक्य निराकरोतिनन्वेति। नन्वत्वमसोप्यनुद्भूतस्प
र्शोस्तियतभ्राहेतुहेतुरितिनन्विदमपि। इन्दनीलप्रभासहचारिन्या भ्रभागे द्रष्टुमिय
तभ्राहेनिस्पर्शोति। नैनमन्नत्वमेवतत्र सयोजकेम स्विंसतभ्राहे मूर्तत्वेतिलघुत्वादिति
स्पर्शविशेषाजातितेननन्मात्रं घटितो पोधेस्तस्पर्शलघुत्वात्वापरिच्छिन्नपरिमाणवत्वस्य
मूर्तत्वस्य च परिच्छिन्नत्वस्यचा। चिकत्वप्रवेशेनतत्र गतैतत्वादिदिस्यर्थः। आपिकमेवेति। प्र
तयावस्यकल्पुद्भूतस्पर्शवायिकारणत्वेभ्रवदृष्टकलापवमेवमञ्जसात्लोकाभावस्यैव
नवत्वमेवकल्प्यमित्या। धिक्यात तस्मादद्रष्टकल्पनाश्रवरमेरस्याः। प्रतीतेर्भ्रमत्वाम्यु
नमिति। भ्रत्वापिनपवत्क्रियावत्वपरिमाणवत्वादिकं तु प्रत्ययानां भ्रमत्वकल्पनाद्दत्वेस्य
दृष्टकल्पनमेवयुक्तमितिविलंशा मेघ्यत्वात्। कथमेतादिति चिंशांय इत्यप्रस्तुतेत्यादिनाभ्रमसो
का। घालोकव्यतिरेकापेक्षावधारणात्वेनेवव। चिच्चादीनां भ्रावत्वं सज्यतामित्यत्राह
नचेति। अन्यथेतिनच भ्रमत्वेनान्यथासिद्धत्वं यो व्याप्तमितदनेन भ्रमत्वासंभवादिति

असत्स्पर्शाग्रहमवच्छेदकं तत्रस्यापि स्पर्शो तत्र चानुपलब्धिविरोधोनुद्भूतत्वादित्याह रूपेत्यत्र नु
द्भूतेति। ननु स्पर्शस्यानुद्भूतत्वं तमसि न संभवति। उद्भूतनीलरूपस्योद्भूतस्पर्शेनैव नियमा
दित्यत आह नचेति। पृथिव्यामिति तत्पाच पृथिवीत्वमुपाधिरिति भावः। न तु तमसो नी
लरूपवत्त्वे स्पर्शवत्त्वमपि स्यादित्यत आह एवमिति बाधकाभावादित्यादि प्रसक्तानामना
रोपितत्वे मुख्यत्वाद्दृष्टानामारोपत्वे न संभवति। कारणाभावादित्यत आह नेति। किं भावत्वेनोप
उपस्थिते तदारोपः अनुपस्थितेवा। द्वितीयोध्वस्तोनस्य कारणत्वे नीलत्वप्रत्ययोपि
अभावत्वेनोपस्थिते अन्यथा वा नाद्य इत्याह अभावत्वेनेति। विशेषदर्शनादिति भावः॥
न द्वितीयः इत्याह अन्यथा तदनुपस्थितेरिति। अन्यथा अभावत्वेनानुपस्थितेऽभावस्य
त्वेनोपस्थितेरित्यभिमानः। एवं स्वमतमुपपाद्य परपक्षं दूषयति किंचमसत्त्व
भ्रमस्य प्रत्यक्षबाध्यत्वात्तदभावादपि न भ्रमत्वमित्याह अपि चेति। ननु स्वदादिति
अभावेपि कोपि नास्ति तत्साक्षात्कार इत्यत आह प्रत्येतीति तन्मे हेतुः नीलत्वेनेति तत्पाचेत
आमपि तमोव्यवहारान्नीलप्रत्ययत्वेनेति भावः। अतिरिक्त एवेति। अन्यथापि न स्यादाप
त्तेरिति भावः। आलोकाघवादालोकाभाववत्तम इति हृदि निधायतम आलोकाभाववत्परिस्फ

ति॥ अथोच्यत इत्यादिना॥ भावत्वसमर्थसनुभवाभावादाह तन्नियत इति नैयत्यवह्निक्रियावत्वे
सर्पः॥ अवधारणेति तथा च तमोनत्वादिमत तत्त्वोभिन्नत्वे बाह्यालोकासहकृतचक्षुः ग्रा
सत्वादालोकाभाववदित्यनुमानेनवोधित तत्वादन्य प्रतीतेर्भ्रमत्वमिति भावः॥ नैयत्ये
नियमेनेति। व्यतिरेकेतमोव्यतिरेकेणापि विशेषणीयं तथा च व्यतिरेकानुमानेऽपि तद्विशे
षणात्तमसि तन्नोरश्मिप्रमानबाध इति। तेजःप्रतिबन्धीमात्रस्य निरासकत्वेति नियेति भिन्न
त्वेति तत्रैव हि तेजोव्यतिरिक्तत्वात् विशेषणेन तमसोऽप्यभाव सेनेऽप्यस्पर्शीगुरुभास्वर
रूपवत्प्रतीतिर्नोपपद्यतेऽनेन चैव मैत्रान्यथासिद्धिः तयोः कृष्णप्रमितत्वादि संसर्गतानवि
शेषणमिति भावः॥ आश्रयमनवच्छिन्नस्याश्रयोऽभिन्नत्वेति नियेति॥ आश्रयमा विषुरो ति
तथा सती ति॥ अन्यथा ते अपि द्रव्ये उष्णस्पर्शादिरप्रमितत्वस्येति गुणितस्ये वाके यदुति
नियमादिति भावः॥ तमसि तु नैवमगतिरित्याह तमसि हिति॥ कुतस्येति॥ परिच्छिन्नमिति स्पर्श
वत्त्वि शेषत्वव्याप्यस्तनीलानुभवस्तमसिमासीयाभिमानः॥ कृष्णेनेति॥ मितेनेनत द्व्यति
रिक्तविशेषणमिति भावः॥ एतत्प्रत्यभ्युपयोगोऽवस्तत्तस्तत्तमसि महत्त्विवाचयवायव
स्य चतुरणमादेर्नजातस्थस्फ र्योलोकस्य चसंयोगसंबन्धेन विषयसंस्कारस्यच तज

ज्ञने इति शेषः। अयोग्यत्व इति तत्स्वद्गुणकादिरूपत्वेन महत्त्वाभावादिरूपः। तत्पात्ते इति द्रव्यगुणकादि
नाशत्साक्षात्कारात् पूर्वं योग्यसंयोगस्य व्यतिरेकेण गमित इति भावः। तत्पात्तत्त्वापि पक्षे तेजः अत्रि
णकेव्यभिचार एवेति भावः। ननु तत्रापि जाले स्थितसौरालोकावयवसंस्कारक इत्यतो व्य
भिचार इत्यतो हेत्वन्तरमाह नन्वेति। अन्ये चाक्षुषेति। अन्वयव्यतिरेकाभ्यां हि कारणतागृहीता
घटादिसाक्षात्साक्षात्कारे च विषयमात्रे पृथिवीत्वेन मस्किष्ट्याले लोकसंयोगव्यतिरेकेण तत्सं
स्कारव्यतिरेकदर्शनाद्वैरकारणत्वेन नासित्तु विषयमात्रे प्रकृतमवयविनि न संस्कारव्या
लोकसंयोगव्यतिरेकेणत्वसाक्षात्कारव्यतिरेकादर्शनाल्लोकालोकसंयोगस्य तत्साक्षा
त्कारकारणत्वमित्यर्थः। किंच विषयसंस्कारस्य साक्षात्कारप्रतिबन्धकविषयगततमोवि
घटनकत्वं तेनासित्तु तमोभावात् किं तेन स्यादित्याशयत्युमिति। ननु तेन चाक्षुषसाक्षात्का
रे स्वव्यतिरेकान्वयव्यतिरेकासिद्धावपि घटादिसाक्षात्कारे तस्य तद्दर्शनात्तेन कारणताग्रह
समर्थबाधकाभावेन समानाधिकरणेन अबाधा चाक्षुषसाक्षात्कारत्वेन भावचाक्षुषसाक्षात्कारत्वे
न चाक्षुषकारणताग्रहात्तेजश्चाक्षुषसाक्षात्कारेऽपि वाह्यालोकसंयोगापेक्षत्वं तैजसान्यत्र प्रत्य
क्षत्वे वायावपि कोपि। अत एव तेजोव्यतिरिक्तविशेषणमपि न च प्रसुतेत्यादि वक्ष्यति पृथिवी

व्यादिना मभावद्वेगं धादिमती सनुपपत्तेः। केनचारोपः कं अव्याप्य मितत्वादि सप रितेषा काः॥
इन्द्रियांतरमेवेति। अतोऽव्यात्वाभावसाधकस्य वा ह्यालोकासत्त्वेन तत्र वेः ग्यालोकत्वादि ति
तजोस्तमस्य सिद्धिरिति। ननु इन्द्रियांतरमहत्त्वं ... मित्यादि ... तथा तदभाव एवेति। त
थापेतदर्थमिच्छतदेव हृदयेन ... नेमितिभावः। ननु तथापि तेन समवेतत्वं स्विद्यत आलोक
धतमसेपीति। तस्य तेजो पेक्षा नियमादिति भावः। तदेव बाधकाभावात्। तथा च त्वादि ...
यानां यथार्थत्वमिति। स्थितमेवं इदानीं तन्मते अनुपपत्तिमाने किं चिदाशंक ... स्यादित
दितिरूपवत्त्वादिति। तत्र व्यभिचारवारणाय ... तद्वारणाय निमस्येति। अ
न्येऽस्ताः ... रम्भकाभावः पृथिव्यादिस्पर्शतमः परिमाणवत् एव तदारंभकाः सहित एतआ ...
न्येति। तमसोनिःस्पर्शत्वात् तत्परिमाण नामापि निःस्पर्शत्वमिति भावः। ... त्वादिति। तथा
च तमो निःस्पर्शत्वसाधकहेतौ सद्रूपे व्यभिचारण तेजोगतदोषाभावादितिभावः। ननु तद
स्पर्शकस्यास्मन्मते अनित्यत्वान्न व्यभिचारः तमसोनिःसत्वे नाशादि प्रसंग विरोधि ...
परितोषात्। द्वितीयपक्ष मंगीकृत्य तेजसमनस्यापि प्रसंगमुक्तं परिहरति मनसीति। तथा च
मन्मते मतेहस्य द्व्यणुकस्य समवायिकारणतावच्छेदकत्वेपि न दोष इति भावः। न्यायमतेपि न दोषः।

अथ शक्तिरिति सहजा विचार्यते तद्विशेषः शक्तिः पदार्थान्तरमिति मीमांसकाः। नेति वैशे
षिकादयः। ननु सिद्धासिद्धाभ्यां न द्विचाराननुपपन्न इत्याशंक्य विप्रतिपत्तिमाह वह्नि
त्वावच्छिन्नस्थापकसंस्कारपक्षे तमादाय सिद्धसाधनवारणाय यदा हानुकूलेति
दुष्णस्पर्शे दृष्टवदात्मसंयोगादिनान्तद्वारणाय मतीन्द्रियादिष्टेति प्रतिबन्धकाभा
वेनार्थान्तरवारणाय समवायीति यद्यपि न्यायमते तस्येन्द्रियकत्वं तथापि तस्य सूक्ष्म
त्वेऽनुपलब्धत्वेनातीन्द्रियत्वात् नातीन्द्रियपदेन तन्निरासः। अत्र विधिकोटिर्मीमांस
कानां प्रसिद्धिश्च नोद्दृश्यादृष्टवदात्मनि निषेधकोटिस्तु घटादौ न प्रसिद्ध इति द्रष्टव्या।
नन्वनुकूलत्वं यद्यन्यथासिद्धिगर्भनियतपूर्ववर्तित्वं तदा विधिकोटेरप्रसिद्धिः। अदृष्ट
स्य दाहं प्रति कारणत्वेनान्यथासिद्धत्वात्। न दृष्टमादाय दाहे प्रसिद्धावपि पक्षे साध्य
कवस्थेमाणलिंगेनासनि व्यभिचारः। इति तदभावगर्भे तदा बाधः साध्यमानायाः अ
पि शक्तेः कारणतावच्छेदकत्वेनान्यथासिद्धत्वादित्याशंक्याह अनुकूलत्वं चेति प्रतियो
गितासंबन्धितादृशमतियोगिकमात्रं विवक्ष्यते नान्यथासिद्धिस्तदभावो वा तत्र प्रवेश्यते